

The moral and psychological components of modern socio-political processes are analyzed. The concept of value-oriented unity as an indicator of the level of closeness of assessments, attitudes, values and positions regarding socially significant events and processes, a key characteristic of the system of social relations, a regulator of behavior and a guide for choosing behavioral models in the face of existential threats is revealed. The factors that influence the level of value-oriented unity of Ukrainian citizens are highlighted. The structure and dynamics of changes in value orientations under the influence of war are analyzed, and the values dominant at the current stage of state-building are singled out. It is shown that the main factors of consolidation of Ukrainian society in the face of existential threats are its ability to self-organization and social mobilization, confidence in victory and social optimism. It is emphasized that the ability of society to unite and self-organize is the result of the experience of social interaction gained in the process of formation and development of civil society in Ukraine, and is evidence of the political maturity of citizens.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, political values, value priorities, existential threats, social consolidation, national unity, political behavior.*

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.33.02>

УДК 316.485:355.01

Марина Остапенко,
доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0002-4412-0229; email: m_ost@i.ua

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ: ЗМІНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття є аналізом змісту соціальної напруженості як характеристики стану суспільства та її динаміки в умовах війни. Окреслений феномен розглянуто як індикатор проблем у відносинах, комунікації між різними учасниками політичного і суспільного життя; як наслідок і реакцію суспільства та людини на вплив різних чинників, серед яких політичні, соціально-економічні, національні, культурні та інші. Акцентується увага на особливості прояву соціальної напруженості в умовах криз та війни. Вказано, що в українському суспільстві спостерігається нині нашарування цих умов, що викликає стан тривалої, «хронічної» соціальної напруженості. Війна кардинально змінила звичний соціальний і політичний порядок, вплинула на обмеженість реалізації функцій соціальних і політичних інститутів. Також згадані умови позначилися на психологічному стані як суспільства, так і окремих громадян, загострили почуття тривоги, страху, невизначеності тощо. Разом із цими почуттями, соціологічні дослідження фіксують в українців і почуття надії та оптимізму, які є не лише не втраченими, а є живильною основою віри в перемогу України, надають сил для продовження боротьби за право бути незалежною, демократичною державою, зміцнюють стійкість українського суспільства. Наголошується на важливості розробки шляхів мінімізації негативних наслідків і розповсюдження в суспільстві «хронічного» стану соціальної напруженості, що потребує об'єднання зусиль науковців, представників органів державної влади, медіа, громадянського суспільства. Визначаються перспективні напрями дослідження соціальної напруженості в умовах війни.

Ключові слова: *соціальна напруженість, соціальний стрес, політичний стрес, війна, громадянське суспільство, протестна поведінка, демократія.*

Вступ. Окупація частини українських земель, широкомасштабне вторгнення Росії в Україну суттєво позначилися на житті українського суспільства. Війна для українців є новою реальністю і болючим досвідом, пов'язаним із загибеллю воїнів в боях, цивільних громадян від обстрілів і насилля, втратою домівок, отриманням статусів переселенців і

біженців тощо. Серед іншого, сьогодні українське суспільство отримало новий вимір соціальної структури. Соціологи виокремлюють групи тих громадян, хто залишився на окупованих територіях; перебуває у зоні бойових дій; проживає на відносно безпечних територіях; є внутрішньо переміщеними особами; ті, хто виїхали за межі України. Кожна з перелічених груп має свою глибину і особливості досвіду переживання війни. Водночас можна виокремити загальні почуття, які характеризують нинішній стан українців. Серед таких, які утворюють цей спектр почуттів і які визначаються фахівцями, є надія, страх, тривога, оптимізм, упевненість, розгубленість тощо.

Мета і завдання. У науковій розвідці спробуємо проаналізувати стан, який є одним із тих, що характеризує процеси деструкції, негативні чинники й умови зовнішнього середовища, розкриває можливі варіанти адаптації до цього, впливає на формування нових суспільних практик і досвіду. Мова йде про соціальну напруженість, соціальний стрес і пов'язані з цим інші поняття, їхні ознаки та характеристики, певну динаміку в українському суспільстві за роки військової агресії Російської Федерації.

Методологічну основу дослідження проблеми складає комплекс сучасних методів – загальнофілософські, загальнонаукові, спеціально-наукові. Зокрема, у статті синтезовано підходи до осмислення змісту соціальної напруженості, що сформувалися у зарубіжній і вітчизняній науці – соціальній філософії, соціології, політичній соціології, соціальній і політичній психології. В аналізі змісту, чинників, наслідків соціальної напруженості використано міждисциплінарний підхід, напрацювання соціології, політології, психології та інших наук. Для визначення динаміки і змін соціальної напруженості використано матеріали та результати соціологічних досліджень переважно вітчизняних дослідницьких установ – Інституту соціології НАН України, Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Соціологічної групи «Рейтинг» та інших.

Аналіз останніх публікацій. Проблема соціальної напруженості привертає увагу фахівців різних наукових галузей, що дозволяє вказати на багатовимірність феномену. Особливої уваги заслуговують колективні монографії й наукові статті таких дослідників як Л. Бевзенко, Є. Головаха, С. Дембіцький, О. Злобіна, Т. Клебанова, О. Коломієць, Н. Костенко, В. Лапіна, С. Макеєва, Н. Паніна, О. Рудаченко, В. Судаков, Л. Яценко. Через політико-психологічний контекст соціальну напруженість аналізують С. Дембіцький, Г. Козирев та інші. Через призму політичного конфлікту і протестної політичної участі соціальна напруженість розглядається у розвідках В. Бортнікова, В. Бурдяк, Г. Зеленко, А. Колодій, М. Примуша, Н. Ротар, Ю. Шайгородського та інших науковців. Соціально-психологічний аспект соціальної напруженості в кризовому суспільстві досліджують Н. Бойко, М. Кухта, І. Мартинюк, М. Парашевін, О. Резнік, Н. Соболева, М. Шульга. Наукового осмислення потребують питання змін суспільства в умовах безпекових викликів і загроз, серед яких вивчення стану та динаміки соціальної напруженості в умовах війни.

Результати та дискусії. Соціальна напруженість не є новим для науки поняттям. Зазвичай науковці його розглядають в контексті деструктивних явищ і феноменів, зокрема конфлікту, нестабільності, невизначеності, криз, дезінтеграції тощо. Вітчизняні фахівці зробили спробу систематизації тлумачень різних науковців щодо змісту соціальної напруженості (Рудаченко та Клебанова, 2020, с. 141). Зібрані трактування розкривають соціальну та психологічну природу цього поняття, а саме це: особливий стан суспільного життя, що характеризується загостренням внутрішніх протиріч об'єктивного й суб'єктивного характеру; специфічний стан суспільних відносин, що заснований на незадоволених потребах людей і характеризує нестабільність соціальної системи; відображення стану незадоволеності індивідів наявним політичним і соціальним

становищем; небезпечне соціальне розшарування, ослаблення солідарності взаємодіючих у соціальному просторі груп та індивідів, загострення абсолютної та відносної депривації; незадоволені потреби, а також їх несвоєчасне або неадекватне, а іноді й перше, й друге задоволення; певний психічний стан суспільства (групи, спільноти), що зумовлений об'єктивними чинниками (зниження рівня споживання, падіння виробництва, загострення міжетнічних суперечностей, проблеми міграції) та проявляється в індивідуальній та груповій поведінці; дисфункція суспільної свідомості внаслідок порушення діяльності ключових соціальних інститутів (економічних, політичних, ідеологічних); негативне ставлення більшості спільноти до актуальних явищ і процесів, наявність з її боку конкретних практичних дій, які здатні привести до деструктивних змін у суспільстві.

Також до перелічених трактувань варто додати і такі:

– «соціальна напруженість – це інтегральна онтологічна характеристика суспільства як соціальної системи, яка відображає певний відносний рівень її стабільності та функціонально проявляється в загостренні соціальних відносин конкретного суспільства, викликаних незадоволеністю потреб, інтересів і цілей індивідуальних і колективних суб'єктів суспільного життя» (Судаков та Лапіна, 2021, с. 65);

– «соціальна напруженість – характерний стан кризового суспільства; це міра порушення щільності соціальної тканини; динамічна змінна характеристика стану суспільства, що дозволяє визначити якість суспільних станів через більшу чи меншу соціальну напруженість, а відтак – через різну щільність практик мережевих взаємодій, які становлять основу соціальної тканини» (*Соціальна напруженість*, 2019, с. 43).

У вивченні феномену соціальної напруженості (як прояву певної дисфункції соціальної системи) дослідники (*Соціальна напруженість*, 2019) виокремлюють такі підходи: конфліктологічний (соціальна напруженість осмислюється через конфлікту природу суспільства, конфлікт є джерелом змін в суспільних відносинах, в структурі соціальної системи); функціоналістський (соціальна напруженість пов'язана з формуванням різних поведінкових і колективних дій); психологічний (соціальна напруженість досліджується в контексті проблем стресу, депресії, фрустрації тощо); теорії соціального стресу (як частина психологічного підходу, де соціальна тривожність осмислюється через поняття задоволеності, самопочуття, стресу, тривожності тощо; соціальний стрес як особливий негативний психоемоційний стан, який виникає внаслідок слабких адаптаційних здібностей суб'єктів щодо негативних чинників зовнішнього соціального середовища; соціальна напруженість є одним з компонентів соціального стресу, поряд, наприклад, з тривогою) (с. 26-30)

У вітчизняній науці сформувалися певні традиції в осмисленні феномена соціальної напруженості. Науковці Інституту соціології НАН України (*Соціальна напруженість*, 2019) визначають дослідження, у яких робиться акцент на стані незадоволеності як наслідку суперечностей соціальної взаємодії соціальних суб'єктів (І. Бекешкіна, В. Перебенесюк, М. Міщенко) і акцент на розробці методик вимірювання соціальної напруженості (Н. Паніна, Є. Головаха та інші) (с. 33-34). Як можна побачити, велика частина трактувань вказує, що це поняття позначає стан, який є результатом незадоволення соціальних потреб та (або) інтересів. Науковці залежно від суб'єкта визначають макро-, мезо- і мікрорівень соціальної напруженості (Рудаченко та Клебанова, 2020). Іншими словами, суспільний, груповий і особистісний рівні. Також ці фахівці слушно вказують, що кожний із окреслених рівнів є предметом вивчення певних наук. Зокрема, соціальна напруженість на макрорівні вивчається соціальною філософією, соціологією, соціальною і політичною психологією, політологією, економікою та іншими галузевими науками. Мезорівень соціальної напруженості досліджується в межах

соціології, соціальної психології, теорії та психології організацій. Особистісний рівень соціальної напруженості вивчає загальна психологія, а також такі її галузі як психологія стресу, психологія агресії та інші. Водночас, згадані науковці звертають увагу, що вивчення соціальної напруженості на макро- і мікрорівні є активнішими, ніж на мезорівні.

Новий вимір дослідження соціальної напруженості пропонують В. Судаков і В. Лапіна (2021). Вони наголошують на суперечливому характері процесів культурної інтеграції та диференціації в сучасних європейських суспільствах. Останні вони розглядають як соціальні системи індустріального та постіндустріального типу і які формують нові форми соціальної напруженості в системі «природа–суспільство» (с. 66). Джерелом і певним чинником соціальної напруженості дослідники розглядають субкультури. Напруженість виникає у процесі співіснування різних субкультур, кожна з яких має певну систему цінностей, ставлення до цінності свободи, вибору, самовираження, порядку, інших тощо.

Наближеними до соціальної напруженості в науковій літературі є поняття соціальної тривожності, соціального стресу. Наприклад, явище соціальної тривожності пов'язано, на думку Д. Котіва (цит. за Рудаченко та Клебанова, 2020), з «масовими соціальними настроями, що виражаються в неприємному емоційному стані, пов'язаному з відчуттями напруги, очікуванні неблагополучного розвитку подій; соціальна тривожність свідчить про небезпечний стан суспільства, зумовлений усвідомленням соціальних протиріч» (с. 141).

Соціальний стрес як один із видів стресу розглядає Л. Куріцина (2020) і надає таке визначення: «переживання критичних життєвих ситуацій, які мають драматичний характер (соціальні кризи, втрата близьких людей, розлучення)». У феномені соціального стресу науковці відзначають комплексну природу, виокремлюючи причини (стресори та соціальні чинники), їхній вплив на людину чи групу людей. Так, Л. Перлін досліджує взаємозв'язок між такими аспектами стресу як джерела, посередники та прояви (цит. за: Крупа та Мальцева, 2019, с. 63-64).

Стресорами фахівці називають певні стимули, серед яких можуть бути явища навколишнього середовища (холод, спека, токсичні речовини тощо) чи філософської природи (мета в житті, використання часу); соціального (соціальний статус, безробіття, втрата тощо) чи психологічного характеру (депресивний стан, розчарування, зниження самооцінки тощо). Також є розподіл стресорів на хронічні (постійно діють – особливості соціальних ролей, соціальних статусів, невизначеність ситуації (хвороби, війна тощо) і гострі (наслідок поодиноких подій – розрив з близькою людиною, втрата людини, втрата роботи тощо). Реакція на стресори – втеча від них або боротьба з ними. Стрес викликає стан дискомфорту, який є результатом невідповідності між викликами життя і ресурсами, якими людина володіє, щоб подолати ці виклики. Осмислення ресурсів дозволяє визначити шляхи подолання чи зменшення впливу стресорів (цит. за: Крупа та Мальцева, 2019, с. 64-64).

Згідно результатів опитування (*Стрес відчують, 2022*), у вересні 2022 р. серед домінуючих стресорів в українців (які брали участь в опитуванні) було виокремлено (у відсотках): повномасштабну війну РФ проти України (72 %); фінансові проблеми (44 %); соціально-політичну ситуацію в країні (30 %), стан власного здоров'я (25 %), безробіття (25 %); робота, робочі питання (23 %), високий рівень інфляції (23 %); сімейні проблеми (22 %), стан здоров'я близьких (20 %), курс гривні (19 %). Якщо деталізувати стресори, пов'язані з війною, то результати опитування виявили такі: «безпека близьких; втрата джерела доходу; ризик втрати майна; ризик померти під час бойових дій; розлука з рідними сім'єю; ризик отримати поранення; страх перед тим, що чекає на новому місці;

проблеми, пов'язані з рідними, близькими, друзями; відсутність можливості залишити країну; проблеми з доступом до медикаментів; отримані під час війни поранення; проблеми з доступом до продуктів; відсутність можливості покинути своє місто при окупації» (*Стрес відчують*, 2022).

Соціальну тривожність науковці розглядають через стан страху або очікування чогось неблагополучного, передчуття небезпеки, пов'язаних із соціальними відносинами та соціальною взаємодією, результати чого складно спрогнозувати. Соціальна тривожність має ситуативний характер і пов'язана з певною зовнішньою ситуацією. У поведінковому плані соціальна тривожність може проявлятися негативно на комунікації, соціалізації, формувати почуття недовіри до інших тощо.

В. Судаков та В. Лапіна (2021) акцентують увагу на тому, що поняття соціальної напруженості має комплексну й узагальнюючу природу і наголошують на низці синонімічних понять, які використовуються в соціологічних дослідженнях для розкриття змісту соціальної напруженості, зокрема «відчуження, депривація, бідність, соціальне відторгнення, протест, конфлікт, насильство, агресія, війна тощо».

Науковий інтерес викликає питання чинників, які спричиняють соціальну напруженість. Аналіз джерел дозволяє визначити серед них такі: війна, кризи, конфлікти; трансформаційні перетворення, негативне сприйняття суспільством реформ, які проводяться; економічні чинники (збіднення населення, зростання безробіття, підвищення тарифів тощо); корупція, зловживання владою; недовіра до влади; відсутність комунікації між владою та суспільством; міграційна політика і проблема біженців, переселенців; низька якість послуг держави (освіта, медицина тощо); релігійні відносини; соціальна та класова нерівність тощо.

За результатами дослідження Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» (2017) чинниками соціальної напруженості в українському суспільстві у 2017 р. були визначені (за пріоритетністю): продовження бойових дій на сході України; економічні чинники (зростанням безробіття та збідненням населення внаслідок зростання цін, підвищення тарифів); негативні оцінки дій влади; конфлікт між бідними та багатими; корупція; безкарність і свавілля чиновників; недоступність і низька якість медичного обслуговування; проблеми мігрантів та біженців, конфлікти між різними церквами та релігійними громадами.

За результатами моніторингу українського суспільства, проведеного колективом фахівців Інституту соціології НАН України у період 2005-2021 рр. (*Українське суспільство*, 2021, с. 700-701), тривогу як «хронічне» почуття, що викликає питання про майбутнє України, відчувала в середньому третина громадян (Табл. 1).

Таблиця 1

Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про майбутнє України? (у %)*

Рік	2005	2006	2010	2012	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2021
Тривога	24.4	34.4	29.1	34.4	30.8	10.3	37.6	34.3	37.6	23.4	38.1
Страх	8.1	11.0	16.4	17.0	22.0	21.0	22.9	16.9	21.1	10.7	23.1
Оптимізм	33.8	25.5	25.1	19.7	14.1	22.8	21.9	20.6	20.1	32.8	25.9
Надія	61.2	50.7	56.4	46.9	32.1	44.2	44.4	46.7	43.4	57.9	38.2
Упевненість	19.5	9.8	11.2	6.7	5.1	7.2	7.8	8.9	11.5	16.4	10.0

* Наведено за: (*Українське суспільство в умовах війни*, 2021, с. 700-701)

Як можна побачити, перед повномасштабним вторгненням РФ в Україну, надія і тривога були серед домінуючих почуттів українців порівняно з оптимізмом, страхом і впевненістю. Загалом, якщо умовно поділити відчуття на позитивні (надія, оптимізм, впевненість) і негативні (тривога, страх), які характеризували очікування щодо майбутнього України, то можна побачити певну динаміку. Оптимізм має коливання (піднесення після Помаранчевої революції, Революції Гідності, виборами 2019 р. й певний спад після цих подій), що пов'язано з надією і вірою громадян в краще майбутнє. Показники оптимізму певним чином корелюються з почуттям надії. Відповідні коливання спостерігаються і в групі негативних почуттів. Слід звернути увагу, що напередодні повномасштабної агресії (якщо порівняти показники 2019 р. і 2021 р.) спостерігається посилення почуттів тривоги і страху за майбутнє, що супроводжується змінами у групі позитивних почуттів (зменшилися показники надії, оптимізму, впевненості).

Як змінилися тривожність і напруженість в часи повномасштабної агресії Росії? Використаємо результати декількох соціологічних досліджень. За результатами опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології за підтримки John Fell Oxford University Press Research Fund (2022) впродовж 7–15 травня 2022 р., політичну ситуацію в Україні як напружену оцінили 46 %, як критичну – 26 %, благополучну – 13,5 %. Щодо почуттів, які виникають при думках про своє майбутнє, результати дослідження (*Самопочуття українців, 2022*) фіксують, що надія і тривога йдуть поруч у переважній частині опитаних респондентів, зокрема 51 % відчуває надію; 50 % – тривогу. Щодо майбутнього України, то 61 % опитаних відчуває надію, 46,5 % – тривогу. Загалом домінуючими почуттями, які відчували українці у травні 2022 р. щодо свого майбутнього та майбутнього України відображено у таблиці (див. Табл. 2).

Таблиця 2

**Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про майбутнє України і своє майбутнє?
(травень, 2022 рік, у %)***

<i>Травень 2022 рік</i>	<i>Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про майбутнє України?</i>	<i>Які почуття виникають у Вас, коли Ви думаєте про своє майбутнє?</i>
Надія	61,1	50,9
Тривога	46,5	50,1
Страх	20,6	21,0
Оптимізм	18,5	20,1
Упевненість	16,0	13,4
Розгубленість	12,8	21,7

* Складено за: (*Самопочуття українців, 2022*).

Фахівці відзначили, що 1) більший оптимізм відчували чоловіки, молодші респонденти і особи з вищим рівнем освіти; 2) песимізму більше висловлювали жінки, старші люди, та респонденти з нижчим рівнем освіти; 3) за час повномасштабної війни в українців тривога переважала серед емоцій у 40,5 % опитаних; надія – у 22 %, страх – у 17 %; також науковці зафіксували, що стан хронічної тривоги відчували 37 %, а половина опитаних визначили стан як «трохи хвилююся» (51 % респондентів) (*Самопочуття українців, 2022*).

Подібні результати фіксують експерти Соціологічної групи «Рейтинг». Так, за результатами комплексного порівняльного дослідження «Як війна змінила мене та країну.

Підсумки року» (2023), проведеного цим дослідницьким центром у лютому 2023 року, в українців найбільш вираженими є негативні емоції, сум і злість переважають радість і натхнення, між якими розташувався страх і розчарування. Найбільш вираженими залишаються хвилювання й інтерес, які не є однозначно ні позитивними, ні негативними – це залежить від контексту.

Використовуючи результати опитування, проведених службою Gradus Research, у 2022 р. та 2023 р., можна прослідкувати такі тенденції: посилення стресу в суспільстві (у квітні 2023 р. 88 % опитаних респондентів вказали, що відчувають дуже високий або високий рівень суб'єктивного стресу, порівняно з показником у 83 % у квітні 2022 р.); посилення напруженості і втоми (у вересні 2022 р. напруженість відчували 42 % українців, втому – 41 %, надію – 41 %, страх – 26 % опитаних (*Стрес відчувають*, 2022); у 2023 р. 50 % вказали на втому. Також серед поширених станів у 2023 р., які відмічають українці – напруга, роздратування, обережність та гнів. Разом з тим, 43 % опитаних відчувають надію (*Високий рівень стресу*, 2023).

В умовах війни, як зазначає О. Булова, можна виокремити такі чинники, які формують емоційний і соціальний стан: посилення статусу і значення поняття «дім», насамперед для мільйонів громадян, які його втратили; посилення ролі особистісних комунікацій з родичами і знайомими; переоцінка важливості матеріальної та фінансової складової; мінімізація бажань, посилення цінності кожного дня, проведеного в безпеці; короткострокове планування життя (*Українське суспільство*, 2022, с. 382).

Досліджуючи питання соціальної напруженості, варто вказати на критерії її вимірювання. У цьому питанні немає чіткої схеми чи класифікаторів. Як вже вище зазначалося, є певні синонімічні поняття, які розкривають зміст цього поняття і які беруться за основу дослідження. Заслугове на увагу підхід Л. Бевзенко, згідно з яким можна виокремити два сенси прояву соціальної напруженості: психологічний і соціологічний. У психологічному сенсі діапазон соціальної напруженості коливається від низького рівня – спокій і впевненість до високого – стрес, тривожність. У соціологічному вимірі межі вимірювання від низького (суспільна стабільність і впорядкованість) до високого рівня (криза, руйнація). В емпіричному вимірі це пов'язано з рівнем стабільності, усталеності практик повсякденних соціальних взаємодій, вироблених у суспільстві (*Українське суспільство в умовах*, с. 110).

Інший підхід у визначенні індикаторів соціальної напруженості пропонують фахівці Національного інституту стратегічних досліджень (Яценко та Коломієць, 2015). Інтегральний показник охоплює комплексну оцінку таких параметрів: рівень матеріальної забезпеченості; напруженість у сфері зайнятості; медико-демографічна ситуація; умови життя. Згадані дослідники використали такий підхід в оцінці регіонального аспекту соціальної напруженості в Україні.

Серед індикаторів дослідження соціальної напруженості науковці використовують протестний потенціал, зокрема: установки населення на соціальний протест (Е. Клюєнко); «Індекс дестабілізаційності протестного потенціалу» (Н. Паніна, Є. Головаха); загальні протестні настрої (загальна готовність до протесту), конкретні протестні настрої (готовність підтримати певні акції протесту), готовність взяти особисту участь у масових виступах та оцінка ймовірності їх виникнення (О. Владико). Заслугове на увагу підхід фахівців Інституту соціології, які розглядають феномен соціальної напруженості через виміри масової свідомості, поведінкової практики і протестного потенціалу суспільства (О. Злобіна, М. Шульга, Л. Бевзенко та інші).

Досліджуючи феномен соціальної напруженості через контекст теорії стресу, науковий інтерес викликає нове для сучасної науки поняття політичного стресу. Це

поняття, на наше переконання, потребує наукової уваги, глибокого осмислення та розробки методології свого вивчення. У буденному і науковому контекстах воно виникло у США у зв'язку з активними обговореннями політичної проблематики, виборів у соціальних мережах і в інших медіа. Політичний контент, політичні новини викликають і посилюють емоції, загострюють суперечки між прихильниками різних ідеологічних чи політичних сил, ідеологій, політиків тощо. Фахівці відмічають, що в інтенсивних новинних потоках, дебатах люди можуть відчувати атаку через серйозні ідеологічні розбіжності між їхніми співвітчизниками чи через підтримку політичних діячів, сприймати протилежні погляди друзів або членів родини як почуття зради; аполітичні ж американці відчувають вторинний стрес від постійного впливу політичних потрясень і суперечок між окремими особами чи групами (Imhoff, 2019).

Розходження поглядів щодо політичної проблематики породжують агресивну поведінку, люди намагаються уникати або політичних тем, або зустрічей з людьми, загалом виключають спілкування з людьми, які мають протилежну позицію. Вибори в 2019 р., війна в Україні наочно продемонструвала те, як формується і виявляється політичний стрес у комунікації між людьми з різними позиціями і поглядами.

Привертає увагу розвідка О. Злобіної, яка досліджує взаємодії між українською та російською спільнотами, спираючись на «нарративні фрейми» майбутнього. Вивчаючи нарративи українців щодо росіян через можливість уяви майбутніх відносин після війни, науковиця виокремлює два типи реакцій українців – спонтанну (фіксуються найбільш актуалізовані або бажані варіанти формування відносин) і відрефлексовану (пов'язана з осмисленням реалій і відповідає можливим варіантам). Дослідниця ретельно описує сформовані типи реакцій і нарративних фреймів на початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну (Українське суспільство в умовах, 2022, с. 346).

У спонтанній реакції відобразилися чотири типи нарративних фреймів і очікувань:

- акцентування на емоційному наповненні відносин (ворожість, ненависть) й представлені нарративним фреймом «вороги назавжди»;

- акцентування на способі реалізації відносин, представлені двома типами нарративних фреймів – «перманентна війна» та «дистанціювання», в основі цих нарративів ворожість РФ;

- акцентування на запереченні відносин, нарративний фрейм «ніяких відносин»;

- акцент на поступовій нормалізації відносин (мають поодинокий характер і продукуються зазвичай російськомовними респондентами); нарративний фрейм «з часом все налагодиться» (Українське суспільство в умовах, 2022, с. 339-342).

У рефлексованих реакціях спостерігається трансформація нарративних фреймів окреслених чотирьох типів спонтанних реакцій. Зокрема, від заперечення відносин спостерігається зсув до дистанціювання; від фрейму «ніколи» до «певного часу». Загалом науковиця доходить висновку, що «ворожість» і «дистанціювання» є основними нарративними фреймами, що описують майбутні відносини українців із росіянами на початковому етапі війни. Ці нарративи свідчать про переважно спонтанні емоційні реакції на ситуацію втрати безпеки, як особистісної, так і колективної та відображають передусім бажання захиститися від сусіда-агресора. Розвиток подальших відносин з Росією в свідомості українців характеризується слабким представленням і в подальшому, як зазначає фахівчиня, «можна прогнозувати зміни у баченні формату повоєнних взаємодій залежно від розвитку подій війни» (Українське суспільство в умовах, 2022, с. 346).

Науковий інтерес викликають результати моніторингового дослідження Київського міжнародного інституту соціології щодо бачення українцями відносин України з Росією. За останні 10 років відбулася трансформація поглядів у такий спосіб (див. Табл. 3).

Таблиця 3

Бачення українцями відносин України з Росією, у %

	Лютий 2013 р. (перед Революцією Гідності)	Лютий 2022 р. (після окупації Криму і частини Донбасу, але до широкомасштабного вторгнення)	Липень 2022 р. (через декілька місяців після широкомасштабного вторгнення)	Травень 2023 р.
Незалежні, але дружні держави	70	48	11	10
Незалежні держави, із закритими кордонами, візами, митницями	15	44	79	79
Об'єднані в одну державу	12	5	1	1

Складено за (Якими українці бачать, 2023)

Результати дослідження засвідчують очевидне посилення тенденції щодо формування відносин з Росією зі закритими кордонами, візами, митним контролем; зменшення ставлення українців до РФ як до дружньої держави, втім остаточно не зникла ідея щодо об'єднання в одну державу, хоча значно зменшилася кількість громадян, які її підтримують.

Висновки. Аналіз феномену соціальної напруженості дозволяє дослідити його як характеристику змін та розвитку суспільства. Соціальна напруженість є індикатором проблеми у відносинах, також і комунікації між різними учасниками політичного і суспільного життя. Крім того, соціальну напруженість можна розглядати як наслідок впливу різних чинників, серед яких політичні, соціально-економічні, національні, культурні та інші. Особливого прояву соціальна напруженість набуває в умовах криз та війни. В українському суспільстві нашарувались обидві ці умови, які викликають стан тривалої, хронічної соціальної напруженості. Умови війни кардинально змінюють, руйнують звичний соціальний і політичний порядок, обмежують реалізацію функцій соціальних і політичних інститутів. Це позначилося на психологічному стані як суспільства, так і окремих громадян, загострилися почуття тривоги, страху, невизначеності, втоми тощо. Разом з цими почуттями, соціологічні дослідження фіксують в українців і почуття надії та оптимізму, які є не лише не втраченими в умовах повномасштабної війни, а є поживною основою для віри в перемогу України й надають сил для продовження боротьби за право бути незалежною, демократичною державою, підтримують і зміцнюють стійкість українського суспільства. «Хронічний» стан соціальної напруженості потребує шляхів мінімізації її негативних наслідків і масштабування в суспільстві. Це потребує об'єднання зусиль науковців, представників органів державної влади, медіа, суспільства. Також перспективним видаються дослідження політичного і соціального стресу, осмислення шляхів, інструментів управління як стресами, так і соціальною напруженістю в умовах війни.

Використані джерела:

1. Інститут соціології НАН України (2017). *Соціальна напруга та протестна активність: погляд соціологів*. Круглий стіл. 2017. 22 вересня. <https://dif.org.ua/article/sotsialna-napruzhenist-ta-protestna-aktivnist-poglyad-sotsiologiv>
2. Інститут соціології НАН України (2019) *Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз*. Київ, 291с.

3. Інститут соціології НАН України (2021) *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: 30 років незалежності*. Київ, 620 с.
4. Інститут соціології НАН України (2022) *Українське суспільство в умовах війни*. Київ, 410 с. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>
5. Київський міжнародний інститут соціології (2023). *Якими українці бачать відносини України і росії: результати телефонного опитування, проведеного 26 травня - 5 червня 2023 року*. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1253&page=1>
6. Соціологічна група «Рейтинг» (2023). *Комплексне дослідження: як війна змінила мене та країну. Підсумки року*. Соціологічне дослідження. 21.02.2023. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_n_u_p_dsumki_roku.html
7. Крупа, В., Мальцева, К. (2019) Соціальний стрес та превалюючі стресори серед студентів бакалаврату НаУКМА. *Наукові записки НаУКМА*. Соціологія. Т. 2., С. 62-73.
8. Куріцина Л. *Розуміння терміну «стрес» – зменшує його негативний вплив на особистість* (2020, травень, 13). Психологічна служба системи освіти Вінницької області. <https://vinps.vn.ua/?p=1034>
9. Рудаченко, О., Клебанова, Т. (2020) Сучасні підходи до аналізу соціальної напруженості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Випуск 30, 140-144.
10. Сірий, Є. та Нахабич, М. (2018) *Дослідження соціальної напруженості в Україні: засадничі аспекти та розробка інструментарію*. К.: ЦОП «Глобус» ФОП Кравченко Я.О., 182 с.
11. Судаков, В., Лапіна, В. (2021) Природні та культурні детермінанти соціальної напруженості в сучасних європейських суспільствах. *Український соціум*. №1 (76), 60-68.
12. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (2022). *Самопочуття українців під час війни: емоції, очікування, особистий досвід – опитування у західних та центральних регіонах*. Соціологічне дослідження. 7 червня 2022 року. <https://dif.org.ua/article/samopochuttya-ukraintsiv-pid-chas-viyni-emotsii-ochikuvannya-osobistiy-dosvid-opituvannya-u-zakhidnikh-ta-tsentralnikh-regionakh>
13. Яценко, Л., Коломієць, О. (2015) Регіональний аспект соціальної напруженості в Україні: стан, фактори формування та шляхи подолання. Аналітична доповідь. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-09/socialna_napruzenist-fc95d.pdf
14. Gradus Research (2022). *Високий рівень стресу через війну мають 88% українців*. Суспільно-політичні настрої під час повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України / <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3705235-visokij-riven-stresu-cerez-vijnu-maut-88-ukrainciv.html>
15. Gradus Research (2022). *Стрес відчують понад 70% українців*. Головна причина – агресія рф. Дослідження. 27.10.2022 року. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3602316-stres-vidcuvaut-ponad-70-ukrainciv-golovna-pricina-agresia-rf.html>
16. Imhoff, J. (2019) *5 ways to manage politically induced stress*. October 24, 2019. <https://www.michiganmedicine.org/health-lab/5-ways-manage-politically-induced-stress>

References:

1. Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy (2017). *Sotsialna napruha ta protestna aktyvnist: pohliad sotsiologhiv* [Social tension and the protest activist: the view of sociologists] *Kruhlyi stil*. 2017. 22 veresnia. <https://dif.org.ua/article/sotsialna-napruzenist-ta-protestna-aktivnist-poglyad-sotsiologiv>
2. Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy (2019) *Sotsialna napruzenist u kryzovomu sotsiumi: sotsialnopsykhologhichniy analiz* [Social tension in a crisis society: socio-psychological analysis]. Kyiv, 291s.
3. Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy (2021) *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin: 30 rokih nezalezhnosti* [Ukrainian society: monitoring social changes: 30 years of independence]. Kyiv, 620 s.
4. Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy (2022) *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny* [Ukrainian society in the conditions of war]. Kyiv, 410 s. <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/maket-vijna...2022dlya-tipografiivse.pdf>
5. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologhii (2023). *Yakymy ukraintsy bachat vidnosyny Ukrainy i rosii: rezultaty telefonnoho opytuvannya, provedenoho 26 travnia - 5 chervnia 2023 roku* [How Ukrainians see

- relations between Ukraine and Russia: the results of a telephone survey conducted on May 26 - June 5, 2023]. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1253&page=1>
6. Sotsiologichna hrupa Reitynh (2023). *Kompleksne doslidzhennia: yak viina zminylo mene ta krainu. Pidsumky roku* [Comprehensive Study: How the War Changed Me and the Country. Results of the year]. Sotsiologichne doslidzhennia. 21.02.2023. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html
 7. Krupa, V., Maltseva, K. (2019) Sotsialnyi stres ta prevaluiuchi stresory sered studentiv bakalavratu NaUKMA [Social stress and prevailing stressors among undergraduate students of NaUKMA]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Sotsiologhiia. T. 2., S. 62-73.
 8. Kuritsyna L. *Rozuminnia terminu «stres» – zmenshuie yoho nehatyvnyi vplyv na osobystist* [Understanding the term "stress" reduces its negative impact on a person] (2020, traven, 13). Psykholohichna sluzhba systemy osvity Vinnytskoi oblasti. <https://vinps.vn.ua/?p=1034>
 9. Rudachenko, O., Klebanova, T. (2020) Suchasni pidkhody do analizu sotsialnoi napruzhenosti [Modern approaches to the analysis of social tension]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2020. Vypusk 30, 140-144.
 10. Siryi, Ye. ta Nakhovich, M. (2018) *Doslidzhennia sotsialnoi napruzhenosti v Ukraini: zasadnychi aspekty ta rozrobka instrumentarii* [Study of social tensions in Ukraine: basic aspects and development of tools]. K. : TsOP «Hlobus» FOP Kravchenko Ya.O., 182 s.
 11. Sudakov, V., Lapina, V. (2021) Pryrodni ta kulturni determinanty sotsialnoi napruzhenosti v suchasnykh yevropeyskykh suspilstvakh [Natural and cultural determinants of social tension in modern European societies]. *Ukrainskyi sotsium*. № 1 (76), 60-68.
 12. Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva (2022). *Samopochuttia ukraintiv pid chas viiny: emotsii, ochikuvannia, osobysti dosvid – opytuvannia u zachidnykh ta tseentralnykh rehionakh* [The well-being of Ukrainians during the war: emotions, expectations, personal experience - a survey in the western and central regions]. Sotsiologichne doslidzhennia. 7 chervnia 2022 roku. <https://dif.org.ua/article/samopochuttia-ukraintiv-pid-chas-viiny-emotsii-ochikuvannia-osobysti-dosvid-opytuvannia-u-zachidnykh-ta-tseentralnykh-regionakh>
 13. Yatsenko, L., Kolomiets, O. (2015) *Rehionalnyi aspekt sotsialnoi napruzhenosti v Ukraini: stan, faktory formuvannia ta shliakhy podolannia* [Regional aspect of social tensions in Ukraine: state, factors of formation and ways of overcoming] Analitichna dopovid. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-09/socialna_napruzhenist-fc95d.pdf
 14. Gradus Research (2022). *Vysoky riven stresu cherez viinu maiu 88% ukraintiv* [88% of Ukrainians have a high level of stress due to the war] Suspilno-politychni nastroi pid chas povnomashtabnoho vtorhennia viisk rosiiskoi federatsii na terytorii Ukrainy / <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3705235-visokij-riven-stresu-cerez-vijnu-maut-88-ukraintiv.html>
 15. Gradus Research (2022). *Stres vidchuvaiut ponad 70% ukraintiv. Holovna prychna – ahresia rf. Doslidzhennia* [More than 70% of Ukrainians experience stress. The main reason is the aggression of the Russian Federation] 27.10.2022 roku. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3602316-stres-vidchuvaut-ponad-70-ukraintiv-golovna-pricina-agresia-rf.html>
 16. Imhoff, J. (2019) *5 ways to manage politically induced stress*. October 24, 2019. <https://www.michiganmedicine.org/health-lab/5-ways-manage-politically-induced-stress>

Maryna Ostapenko,

*Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Social Tension: Changes In The Conditions Of War

The article is devoted to the analysis of the content of social tension as a characteristic of the state of society and its dynamics in the conditions of war. The described phenomenon is considered as an indicator of problems in relations, communication between various participants of political and social life; as a consequence and reaction of society and man to the influence of various factors, including political, socio-economic, national, cultural and others. Attention is focused on the peculiarities of the manifestation of social tension in the conditions of crises and war. It is indicated that the layering of these conditions is currently observed in Ukrainian society, which causes a state of long-term, "chronic" social tension. The war radically changed the usual social and political order, affected the limited implementation of the functions of social and political institutions. Also, the mentioned conditions affected the psychological state of both society and

individual citizens, exacerbated feelings of anxiety, fear, uncertainty, etc. Along with these feelings, sociological studies also record feelings of hope and optimism in Ukrainians, which are not only not lost, but are the nourishing basis of faith in the victory of Ukraine, give strength to continue the struggle for the right to be an independent, democratic state, and strengthen the stability of Ukrainian society. Emphasis is placed on the importance of developing ways to minimize the negative consequences and spread of the "chronic" state of social tension in society, which requires the combined efforts of scientists, representatives of state authorities, the media, and civil society. Prospective directions for the study of social tension in the conditions of war are determined.

Key words: social tension, social stress, political stress, war, civil society, protest behavior, democracy.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.33.03>

УДК 316.614-053.6:616-036.22

Анна Карнаух,

кандидатка політичних наук, доцентка,
доцентка кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: 0000-0002-4329-5684; email: annakarnayh76@gmail.com

Віталій Свіридов,

студент спеціальності «Політологія»

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: 0009-0004-9946-8283; email: 21fjsp.v.sviridov@std.npu.edu.ua

Іван Удалов,

студент спеціальності «Політологія»

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: 0009-0009-2258-3984; email: 21fjsp.i.udalov@std.npu.edu.ua

ВПЛИВ ЕПІДЕМІЇ COVID-19 НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ТА БЕЗПЕКУ МОЛОДІ

Актуальність теми статті полягає у розгляді взаємозв'язку безпекових і соціально-політичних проблем, які мали місце під час пандемії COVID-19, обмежень і можливостей, які виникли у цей період. Епідемія COVID-19 швидко переросла у загрозу планетарного рівня та набула ознак пандемії. Проблеми, що розглянуті у статті, є актуальними задля забезпечення безпеки молоді, її соціально-політичної активності, можливостей політичної та громадянської соціалізації, а відтак і для безпеки й розвитку усього суспільства у майбутньому. Багато вчених досі приділяють увагу пандемії та її наслідкам для суспільства, зокрема, молоді. Наразі невідомо, чи зіштовхнеться людство знову з подібною загрозою таких масштабів, чи вистачить стійкості політичним, суспільним, державним інститутам у такому разі. Вивчення шляхів до подолання численних загроз під час пандемії та спроби допомогти і забезпечити молодь усім необхідним задля нормального її розвитку є важливими завданнями для політик у сфері освіти, медицини, економічного розвитку, національної безпеки та інших. Мета статті полягає у розгляді та ознайомленні читача з проблемами пандемії COVID-19, які позначилися на суспільно-політичному житті молодих людей. Особливої уваги надано науковим дослідженням, які відображають вплив пандемії на психічне становище молодого покоління та проблем його соціалізації, що відображається й на громадсько-політичних відносинах і процесах. У статті також розглянуті проблеми кризи матеріального та культурного становища молоді. Увага приділяється організації навчального процесу під час встановлених епідемічних обмежень, проаналізовано її наслідки для молоді. Охарактеризовано стан молоді під час епідемії у взаємозв'язку кількох факторів: навчання, соціалізації, матеріального забезпечення, емоційної атмосфери.

Ключові слова: COVID-19, карантинні обмеження, пандемія, молодь, навчання, соціалізація, політична соціалізація, психічний стан, безпека,.